

Náci bűnösökből zsidó áldozatok

Helyes-e büntetőjogilag felelősségre vonni azokat, akik a vézskorszak idején tevőlegesen közreműködtek zsidók deportálásában, menekülők és bujdosók kiszolgáltatásában, megzsarolásában, kifosztásában, verésében, kínzásában, életük megrövidítésében, a deportáltak sorsának eltitkolásában, lázadások elfojtásában?

Nem, nem helyes! Ez az álláspont vált dominánssá a hatvanas évekre Izraelben az ilyesféle perek tapasztalatai nyomán. Ott és csakis ott. Csakis ott, ahol ezek a perek zsidókat érintettek – egyetlen nagy (Adolf Eichmann) és egyetlen kis (Andrej Banik) kivétellel.

A világtörténelem legnagyobb szervezett népirtásának végrehajtó mechanizmusába a célcsoport tagjait is szorosan beépítették. A zsidó tanácsok, a zsidó rendőrség, a kápók, Juden-, Lager-, Block- és Stubenältestek, a zsidó lágerorvosok és a vorarbeiterek valamilyen nyien a gépezet részei voltak. Az áldozatokkal sokféle helyzetben, különösen a lágerekben, ők voltak a legközvetlenebb kapcsolatban. Az ő személyükben jelent meg előttük testközelben az őket pusztító hatalom. A felszabadult túlélők dühének, revansvágyának is kitüntetett celszemélyei voltak, hiszen ők a sajátjaikkal szemben tették, amit tettek.

Izraelben a konszolidációnak, a lincselések, az önbíráskodások visszaszorításának feltétele volt, hogy az állami igazságszolgáltatás törvénye-

sen vonja felelősségre őket. Másfél évtized alatt az ország eljutott odáig, hogy a nácikkal azonosított, feltétlenül elítélendő kollaboránsokból az áldozatok táborába beolvasztott, meg- és elítélhetetlen zsidók legyenek. Ezzel együtt a holokauszt felfogása is alapvetően megváltozott. Ezt a folyamatot írja le az ún. kápópereken keresztül a Jeruzsálemi Héber Egyetem jeles történészprofesszora (Dan Porat: *Keserű számvetés*, Európa Kiadó, 2020, 358 o.).

A táborokból kiszabadult túlélők iszonyatos fizikai, lelki és idegi állapotban voltak. Legtöbbször gyereket, szülőt, testvért, házastársat, barátot gyászoltak, s akit nem gyászoltak, azért rettegettek, hogy él-e. A megaláztatás, megszegényítés, kiszolgáltatottság legmélyéről jöttek, önbecsülésüket is föl kellett építeni. Ennek egyik eszköze volt, hogy érezték a fölényüket azokkal szemben, akiknek alá voltak vetve. Ebben a helyzetben önbíráskodásoknak, lincseléseknek elő kellett fordulniuk, s elő is fordultak, nem nagyon ritkán. A felszabadult táboroknál is, a deportáltak számára a háború után Németországban, Ausztriában és Olaszországban létrehozott (egészen 1952-ig működő) DP-táborokban és a brit protektorátus alatt álló Palesztin Mandátum területén is, ahová sok túlélő érkezett.

Például: „1945. december elején a 6-os busz lefelé hajtott a tel-avivi György király utcán, felszedve a kora esti ingázókat. Az egyik meg-

állóban felszállt egy harmincas évében járó férfi és egy nő, s leültek. Amint a busz elindult, az egyik utas tekintete a férfit szegeződött. Az utas egyre feldúltabb lett, továbbra is meredten nézte a férfit, aki éppen felállt. Az utas felugrott, és odalépett hozzá. »Ön Háim Molchadsky Będzinból?«, kérdezte az izgatott férfi remegő hangon. Nem kapott választ. Ismét megkérdezte: »Ön Háim Molchadsky Będzinból?« Csend. A kérdező elsápadt és jiddisül üvöltözni kezdett: »Megölted a családomat! Te vagy a felelős több ezer zsidó haláláért!« Hamarosan kis csődület támadt körülöttük. Valaki pofon vágta az új utast, más pedig a fejére ütött. A többiek felszólították a sofőrt, hogy állítsa meg a buszt. A Dizengoff utca és a György király utca kereszteződésénél a sofőr leállította a buszt. A férfi és a nő leugrottak. Utasok ugrottak utánuk, és a verekedés az utcán folytatódott. Arra járók is csatlakoztak. A falkába verődött támadók körbevették a párt, és elzárták előlük a menekülés útját. Megérkezett egy rendőr. Az arra járókkal együtt áttört a tömegen, és távolabb vonszolta a párt. A rendőrség kihallgatóhelyiségében a megvádolt férfi elismerte, hogy ő valóban Molchadsky, a będzini Zsidó Tanács egykori vezetője, akit egyébként szintén deportáltak, és Auschwitz poklából érkezett Palesztinába.

Na de mit kezdhetett a tömeg markából kimentett Molchadskyval és a többiekkel a brit rendőrség? Hiszen zsidó állam még nem létezett. Különböző országokban különböző nemzetiségű gyanúsítottakat állítottak bíróság elé. Magyarországon például magyar állampolgárságú magyar és német bűnösöket, de a zsidó kollabo-

rások számára nem volt bíróság sehol, és bizony meglehetősen nehéz az önbíráskodást elítélni és megakadályozni a törvényes bíraskodás alternatívája nélkül. A küldetése végéhez közeledő, egyébként is igen kényes helyzetben lévő Brit Protektorátus aligha folytathatott le pereket zsidókat vádolva háborús és emberiség elleni bűncselekményekkel. A DP-táborokban és zsidó szervezetekben működtek becsületbíróságok, amelyek azonban legfeljebb a bűnösnek talált zsidók kiközösítéséről dönthettek, amivel aligha elégitették ki az áldozatok igazságérzetét.

Amikor tehát létrejött Izrael, a leg-sürgősebben meg kellett teremteni a zsidó kollaboránsok elleni pereket, röviden a kápóperék jogi alapját, annál is inkább, mert az állam kikiáltása után nagy tömegben érkeztek túlélők Izraelbe, és megszapordtak az önbíráskodás jellegű incidensek. 1950. augusztus elsején a knesszet elfogadta az 5710-1950. sz. törvényt a nácik és a náci kollaboránsok megbüntetéséről. Akkor senki nem gondolta, hogy Izraelnek módjában áll majd nem zsidó nácikat és kollaboránsokat elítélni, hiszen mit kerestek volna azok Izraelben? Mint említettük, valóban csak két példa volt erre. Eichmannt erőszakkal és a nemzetközi jog szempontjából ugyancsak megkérdőjelezhető módon vitték Izraelbe, Banikot pedig a véletlen sodorta oda. A törvény a zsidó kollaboránsokat egylényegűnek tekintette a nácikkal, és nem vett tudomást arról, hogy milyen élethelyzetben (halálhelyzetben) voltak azok, akik nem utasították el a nácik által felállított zsidó intézmények munkájában való részvételét.

Amikor ez a törvény megszületett,

a nemzeti megaláztatás és a nemzeti dicsőség kontrasztjában élt az izraeli zsidó társadalom. Cionista szemmel nézve a holokauszt ekkor a végletes megaláztatás története volt. A cionizmust túlnyomórészt elutasító, a maga országában engedelmes állampolgárként beilleszkedni igyekvő zsidóság története, amely birkaként hagyta magát – többek között vezetői által – a vágóhídra hajtani. Ez a régi, megbukott zsidóság. Ezzel szemben áll a Palesztinában az önálló zsidó államért harcoló zsidóság. Az Irgunnak, a Haganának, a vézskorszak cionista vezetésű ellenállásának, lázadásainak, az 1948-as háborúnak dicsőséges, az állami létet kivívó és megvédő zsidósága. Ebben a szemléletben szorították háttérbe a holokauszt emlékeztét az ötvenes években Izraelben, és ennek jegyében bélyegezték meg a lehető legsúlyosabban a „megbukott, régi zsidóság” engedelmességben élenjáró vezetőit, funkcionáriusait, ilyen-olyan Áltestéit.

A vézskorszakban az ellenállók magától értetődően ellenségként kezelték a zsidó tanácsokat, a zsidó rendőrséget. Egy zsidó rendőr és egy náci fegyveres (meggyilkolása) között számukra nem volt különbség. Az ő szemükben az ellenállás vállalása, a harcolva meghalni volt az egyetlen helyes döntés. Nem méltányolták, hogy a tisztséget vállalók jelentős része a halál és hozzátartozói

halála helyett választotta a tisztséget, hiszen ők maguk, az ellenállók a halált, a halál legnagyobb valószínűségét választották. Azt az érvet sem fogadták el, hogy a kollaboránsok igyekeztek menteni a menthetőt, enyhíteni az enyhíthetőt, mert abban a meggyőződésben éltek, hogy az engedelmesség, az együttműködés felmondása, a tömeges lázadás kevesebb halálhoz és több megmentett élethez vezetett volna. Azt sem vették tekintetbe, hogy a náciak „bármekkora ellenállásra aránytalan mértékű, erkölcsi korlátokat nem ismerő megtorlással reagáltak”, mert a megtorlás éppen az ellenállás csekély mértékéhez képest lehetett fölfogásuk szerint olyan aránytalan.

Miközben a dicsőséges, harcos zsidóság képzele meghatározta a korszellemet, a fegyveres ellenállás csoportjait képviselő radikális pártok, a Mapam, a Herut ellenzékben voltak, és a mérsékelt Mapai kormányozta az országot, amelynek mégiscsak a hős kisebbségen kívüli társadalmi többségre, jelentős mértékben az egyszerű túlélőkre kellett támaszkodnia.

Ebben a helyzetben kezdődtek meg az ötvenes évek elején a kápóperek. (A fent említett Molchadsky már nem állhatott bíróság elé, mert 1948 őszén halálra gázolta egy gépkocsi, állítólag nem is szándéktalanul.)

Nagyon rövid ideig, 1950 augusztusától 1952 januárjáig tartott a

Dan Porat: Keserű számvetés, Európa Kiadó, 2020, 358 oldal, 4049 forint

persorozatnak az az első szakasza, amelyben a zsidó kollaboránsokat náciikként ítélték el. Ebben az időszakban születtek a legsúlyosabb ítéletek. Hat volt kápót ítélték el átlagosan öt évre, egyet pedig halálra. Jechezkel Jungster (másodfokon visszavont) halálos ítélete jelezte, hogy a zsidó kollaboránsok azonosítása a náciikkal képtelen ítéletekhez vezet.

Az azonosítás azt jelentette, hogy a vádhatóság halállal büntethető háborús és emberiség elleni bűncselekményekkel is megvádolta a vádlottakat. Jungstert is, akinek a feleségét, gyermekeit a náciik kiirtották. Ő nyugat-lengyelországi táborokban volt kápó, és a tanúk szerint kegyetlenül verte fogoly- és sorstársait, kivált a nemi szervüket, akkor is, amikor nem volt német a közelben. 1952 elején a vádlottak padján eléggé szánalmasan nézett ki. Családja után az egészségét is elvesztette, az egyik lábát már amputálták, a másikra is ez a sors várt, és sok más komoly betegsége is volt. Emberiség elleni bűncselekmény miatt halálra ítélték. Ennek az ítéletnek az abszurditása nyilvánvalóan látszott, és sokan beláthatatlan következményektől tartottak, ha a vézskorszakot egyébként súlyos családi és fizikai veszteséggel túlélő zsidókat végeznek ki Izraelben – bármit is tettek. A halálos ítélet után a legfőbb ügyész arra utasította beosztottait, hogy a halálos ítélettel járó vádpontokat többé ne alkalmazzák zsidó elkövetőkkel szemben.

Ezzel határvonalat húztak az üldözöttek és az üldözők halmazába tartozó elkövetők közé. Csak az utóbbiak vádolhatók ezután Izraelben háborús és emberiség elleni bűncselekményekkel.

A legfelső bíróság jogerősen két-évi börtönbüntetést szabott ki Jungsterre, akit súlyos betegségeire való tekintettel két hónap után kiengették a börtönből, és szabadulása után két héttel meghalt.

Eztán már nem tekintették egy-lényegűeknek a kollaboránsokat a náciikkal, de mindenesetre a náciik kiszolgálóinak tekintették őket, akik szembefordultak az üldözött zsidókkal és elárulták „az övéiket”.

Ez a szemlélet uralkodott a Kasztner-ügyig, amely éveken keresztül lázban tartotta és megosztotta az országot. Kasztner Rezső egyrészt igen bizalmas viszonyba került Eichmannig bezárólag a magyarországi zsidóság elpusztítását szervező legmagasabb rangú náciikkal (a háború után fel is lépett egyik fontos tárgyalópartnere, Kurt Becher védelmében), másrészt tárgyalásai eredményeként menekült meg a „Kasztner-vonatok” több mint másfél ezer utasa (köztük persze Kasztner vagy félszáz rokona és barátja). A tárgyalások alapfeltétele természetesen az volt, hogy az elpusztítandók körében ne törjön ki lázadás, ne értesüljenek arról, hogy az elpusztításukat szervezik. A Kasztner által vezetett (uralt) tárgyalások eredeti célja a magyarországi zsidók százezreinek a megváltása volt rengeteg pénzzel és hadászati jelentőségű árucikkokkal, de az erről folyó tárgyalások kudarcba fulladtak. Kasztnert tehát igen különböző módon lehetett – és lehet mind a mai napig – megítélni.

Ez a per sokakat szembesített azal, hogy a kollaboráció értékelése a legkevésbé sem egyértelmű.

Malkiel Grünwald Magyarországon született, Bécsben élt, az Ansch-

luss elől menekült Palesztinába. Fél száz magyarországi rokonát pusztították el. Fia az Irgun harcosa volt, és az 1948-as háborúban esett el. A megkeseredett, világgyűlölettel eltelt öregember pár száz példányban küldözgette szét mindenféle röplapjait, amelyekben az izraeli közélet szereplőiről írt össze mindenféle rettetes dolgot. Kasztnert egyenesen azzal vádolta, hogy tudatosan működött közre a magyarországi zsidók elpusztításában, és csak azzal törődött, hogy rokonai, a barátai és azok maradjanak meg, akiknek a kiszarolt pénzből dőzsölhet. Kasztnert meggyőződése szerint fel kell akasztani.

Kasztnert a kormánypárt kádere volt. A Mapai jelöltjeként indult a választáson, a kereskedelmi miniszter szóvivőjeként dolgozott, tehát az ellene fölhozott vádak a kormányzó erőket érintették: lám, ilyen embereket fedez és dolgoztat a megalkuvók pártja, a Mapai.

Nem Kasztnert, hanem Grünwald került a bíróság elé, mert Háim Cohn, a legfőbb ügyész vádat emelt ellene rágalmozásért. Annak az ügyészségnek a feje, amely a kollaboránsok elleni pereket indította, most egy kollaboráns becsületének a védelmében állította a bíróság elé azt a Grünwaldot, aki úgy kezelte a zsidó kollaboránst, mint korábban az akkor is Cohn által irányított ügyészség: azonosította őt a náccikkal, mint aki tudatosan szolgálta az ő céljait.

Miközben Kasztnert az egyik nézőpontból a legeredményesebb zsidómentők közé tartozott, a radikális ellenzéki pártok szemében azoknak a mintapéldánya volt, akik önként a vágóhídra menő birkanyájá alázták

a zsidóságot, eltagadva előlük, hogy hová is hajtják őket. Ily módon felelnie kell azért, hogy – az utóbbiak meggyőződése szerint – sokkal több zsidó pusztult el, mint ahányan tömeges ellenállás esetén haltak volna meg, ráadásul nem birkaként, hanem hősként.

Binjamin Halévi bíró nem a kormány és a legfőbb ügyész reményei szerint ítélte. Egy jelentéktelen vádpont kivételével felmentette Grünwaldot, és kijelentette, hogy Kasztnert „eladta magát az ördögnek”. A legfelső bíróság másképp ítélte. Egy év felfüggesztett börtönbüntetést és egy kis pénzbírságot szabott ki Grünwaldra. Az ítélet lényege nem Grünwald enyhe elítélése volt, hanem a perbe sem fogott Kasztnert indirekt felmentése. Ő azonban ezt már nem érte meg, mert az elsőfokú ítélet után nem sokkal egy ultrajobboldali aktivista lelőtte.

Grünwald fellépése és a jogerős ítélet között hat év telt el, és mire eltelt, nagyon sokan eljutottak arra az álláspontra, hogy itt olyan kérdésekről van szó, amelyek perek útján eldönthetetlenek. A legfőbb ügyésznek a bíróság előtt már nem is annyira Grünwaldot kellett támadnia, mint inkább Kasztnert védenie, és azzal védte, hogy egy rabbinak a holokauszt bugyraiból küldött levelét idézte: „Zsidó testvéreim, megőrültek? Nem tudjátok, hogy milyen pokolban élünk? Ki engedélyezte nektek, hogy számonkérjétek őt?”

Dan Porat így összegzi azt az álláspontot, amely a Kasztnert-ügy nyomán vált dominánssá: „A tragikus valóság, amellyel a zsidó vezetésnek szembe kellett néznie, amikor valaki életének a megmentéséről döntött más életének az árán, túlságosan

bonyolult volt ahhoz, hogy a jogi igazságszolgáltatás rendszerének eszközeivel a bűnösség vagy ártatlanság kimondásával megfelelő ítéletet lehessen hozni. Ezek az Izrael vádhatóságának legnagyobb hatalmú jogi személyiségétől származó szavak nagy változást jelentettek az állítólagos kollaboránsokról alkotott felfogásban. Alig négy évvel korábban, a knesszet alkotmány-, jog- és igazságügyi bizottságában, Cohn határozottan kijelentette, hogy mindenki ellen, aki segítette a náciakat, büntetőeljárást kell indítani. Most Kaszner vonatkozásában a »kik vagyunk mi, hogy ítéljünk« megközelítést választotta. Ez a megközelítés nem érvényesült azonban teljes mértékben a közönséges kápók esetében; a hivatala továbbra is indított eljárást ellenük, de mint látni fogjuk, jóval körültekintőbben.”

A körültekintés azt jelentette, hogy ezután sokkal kevesebb kápópert indítottak, és valóban csak a legegységesebb esetekben, amikor a vádlottak öncélúan kínoztak embereket. Ezt sem volt könnyű eldönteni. A káponak ahhoz is erőt és erőszakot kellett mutatnia, hogy a helyzetéből adódó lehetőségekkel segítsen, akiknek tud, és persze ahhoz is, hogy a pozícióját és az életét megőrizze. Az üldözött zsidó, akit egy zsidó ver, nehezen fogja föl, hogy érte ver és nem ellene, akkor is, ha így van. Nem beszélve arról, hogy a kápo nem feltétlenül annak tud (akar) segíteni, akinek a verésével a segítséghez szükséges mozgásterét biztosítja.

Ráadásul ezek a perek szinte kizárólag tanúvallomásokon alapultak. Fölöttébb esetleges volt, hogy a potenciális tanúk közül ki maradt életben, ki került Izraelbe, ki volt képes

és hajlandó bíróság elé állni, és ki nek miként működött az emlékezete.

Korábban Cohn a Banik-perben úgy érvelt, hogy „azok a tanúk, akik az életüket megváltoztató eseményeket láttak a holokauszt idején, azért megbízhatóak, mert »a lelkükbe véssődött dolgokról tanúskodnak. Az ember emlékezetében nem könnyen homályosul el az ellensége arca.«” Aztán kiderült, hogy az a kisfiú, akit Banik, a Hlinka-gárdista a tanú „szeme láttára” megölt, egyáltalán nem is halt meg, és ott sem volt, ahol állítólag megölték őt.

Később Cohn már azzal érvelt a több pert követelők előtt, hogy az elképzelhetetlen poklot megjárt emberek emlékezetét nagyon sok minden torzíthatja. Rémálmok, képzetek keverednek a valósággal. Megerősödött az a nézet is, hogy a holokauszt egy „másik erkölcsi univerzumban” zajlott le, s ami ott lezajlott, azt nem lehet az egyébként érvényes erkölcsi normák alapján értékelni. Aki nem volt ott, annak nincs joga megítélni azt, ami ott történt, amit ott zsidók tettek vagy nem tettek. Ezzel háttérbe is szorították a zsidó tanácsok, rendőrök, kápók stb. tevékenységével kapcsolatos valóban igen nehéz morális és történelmi elemzést.

Az 1961–62-ben lezajlott Eichmann-perben Háim Cohn utóda, Gideon Hausner legfőbb ügyész már kifejezetten arra törekedett – a védelem ellenében –, hogy a lehető legkevesebb szó essék zsidó közreműködőkről. Hausner egyik célja éppen az volt, hogy „semmissé tegye a kápók és rendőrök elleni kollaborációs vádat. Úgy válogatta ki az Eichmann-per tanúit, hogy a tisztségviselőket ártatlannak és egyes esetekben még hősiessnek is ábrázolhassa.”

Ez a demonstratív, társadalomnevelő, társadalomépitő célzatú per egységes nemzeti áldozatközösséget konstituált, amely ilyen nemzeti közösségként emelkedik vádlóként az elpusztítására törő hatalmat megtestesítő vádlott fölé. Dan Porat úgy fogalmaz, hogy az Eichmann-per után „az áldozatiság egységes érzése hatotta át a tarka izraeli népeiséget”. Ezután a vészorszakban a náciák által létrehozott tisztségeket betöltő zsidókat már hétköznapi áldozatoknak tekintették.

Ezzel megtörtént a teljes fordulat. Az utolsó kápóerekben már csak olyanokat vontak felelősségre (és ilyenek persze nagyon kevesen lehettek), akik egyértelműen azonosultak a nációkkal.

Ahogy múltak az évtizedek, a holokauszt a nemzet elhallgatandó szegényéből lassan a nemzeti egység alapja lett. Az 50-es évek „korszelleme” szerint Izrael a harcos, ellenálló, az ellenséget megtörő, a sivatagot feltörő új zsidóság történelmi eredménye. Akkor a holokauszt emlékezetét marginalizálták. Évtizedekkel később már az a felfogás uralkodott, hogy a zsidóság a holokauszttal „érdemelte ki” az annak megakadályozásáért, a zsidók kimenekítéséért igen keveset tevő, lelkiismeret-furdalásra kötelezett nemzetközi közösségtől Izraelt, amely mindenkor menedékként szolgálhat, és állami szinten képviselheti a zsidók érdekét a nagyvilágban.

Dan Porat 2004-ben írt egy jelentős tanulmányt a *Journal of Contemporary History* című folyóiratba *From the Scandal to the Holocaust in Israeli Education* címmel. Ebben beszámol arról, hogy miként nőtt az izraeli történelemkönyvekben a holokauszttal foglalkozó rész húsz év alatt a hússzorosára! Az 50-es években a holokauszt emlékének elnyomása volt a „nemzeti érdek”, a 80-as években pedig a holokauszt világtörténelmi egyedülállóságának a kiemelése a zsidó identitás és nemzeti egység megerősítése végett. A tanulmány konklúziójában van egy fontos mondat, amit indokolt angolul idézni: „Paradoxically, the Holocaust, an event that, more than any other, demonstrates the perils of nationalism, served in Israel not to advance humanistic values but to promote national identification.” (A holokauszt az az esemény, amely minden másnál jobban demonstrálja a nacionalizmus veszedelmességét, Izraelben – paradox módon – nem a humanista értékek, hanem a nemzeti identitás megerősítésére szolgált.)

Azért kellett ezt a mondatot angolul is idézni, mert a magyarban meglazult a kapcsolat a nemzet és a nacionalizmus fogalma között azért, hogy a nemzetközi náció szó helyett a nemzetet használjuk, a nemzetközi nacionalizmus kifejezés helyett viszont nem mondunk nemzetizmust. Ezért aztán magyarul nem evidens, ami angolul (is) az.